

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ–Нью-Йорк
2004

ПОЛЬСЬКИЙ ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ТРАКТАТ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVII СТОЛІТТЯ ПРО ЗАПОРОЗЬКЕ КОЗАЦТВО

Феномен запорозького козацтва завжди привертав до себе увагу європейської спільноти, особливо в XV–XVIII ст., тобто в той період, коли козацтво потужно впливало на ситуацію в Центрально-Східній Європі. Про це свідчать численні джерела, насамперед дипломатичне листування, газети, літописи й хроніки, історико-літературні твори. Дуже багато таких джерел було створено й збереглося в Польщі. Це природно, оскільки більшість українських земель перебувала тоді під владою Польсько-Литовської держави, а запорозькі козаки протягом тривалого часу були, або принаймні вважалися, підданими польського короля. Як писав автор першої друкованої дисертації про запорожців (1683 р.) сілезький німець Йоган Міллер, козаки були “найнадійнішим щитом Речі Посполитої і водночас найнебезпечнішою її отрутою”. Тому в Речі Посполитій завжди прагнули знайти рецепт реформ, серед яких певне місце відводилося б і розв’язанню козацької проблеми. Деякі політичні діячі й публіцисти Речі Посполитої присвячували козацькій проблемі спеціальні твори, причому діапазон рецептів був надзвичайно широким: від пропозицій повної ліквідації козацтва й перетворення України в безлюдну пустелю до запровадження політичної автономії для “козацької України”, під котрою в XVII ст. розуміли переважно Наддніпрянщину. Далі цього польська політична думка не йшла, не можучи або не бажаючи усвідомлювати того, що козацька проблема є українською. Визнання за українським народом права на власну удільну державу мало б катастрофічні наслідки для планів розбудови польської імперії на схід від етнічних польських земель, де Україні та Білорусі відводилася роль внутрішньої колонії.

Польська публіцистика XVI–XVIII ст. з причини специфічного розвитку шляхетської республіки була надзвичайно багатого і різноманітною, порушувала всі аспекти політичного життя держави; чимало творів є справжніми літературними перлинами. Не випадково польським публіцистичним творам завжди приділялася посилена увага науковців, які торкалися й тих пам’яток, де розглядалося козацьке питання. Досить назвати такі імена, як Людвік Кубаля, Тадеуш Корзон, Владислав Чаплінський, Адам Керстен, Збігнев Вуйцик, Марек Маковський та інші. В Україні ця тема була об’єктом спеціального дослідження Івана Франка, зверталися до неї Михайло Грушевський,

Михайло Возняк та деякі інші історики й філологи. В радянські часи дана проблематика, як і вся історія козацтва, опинилася під негласною забороною і тільки в українській емігрантській літературі час від часу з'являлися цінні розвідки, насамперед Франка Сисина. Нам доводилося писати про польські публіцистичні твори, присвячені українській (козацькій) проблемі в часи Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.¹, а також про цінний публіцистичний трактат – меморандум доби Руїни².

У 1994 р. під час чергових кверенд у польських архівах нами було виявлено в фонді “Архів Радзивілів” Головного архіву давніх актів у Варшаві (далі – АГАД) ще один публіцистичний трактат-меморандум, але він був створений набагато раніше. Дана пам'ятка досить лаконічна (13 пунктів, уміщених на чотирьох аркушах), вона була писана в XVII ст. польською мовою з домішками латини. Навряд чи це оригінал; швидше за все маємо справу з копією. Про це може свідчити відсутність вказівок на ім'я автора та адресата, почерк дещо пізнішого часу, окремі неясності в тексті, які, очевидно, виникли внаслідок нерозуміння окремих місць оригіналу. На жаль, є й невеликі фрагменти тексту, особливо наприкінці, які через механічні дефекти рукопису не прочитуються. Додамо, що пам'ятка зберігається в фамільному архіві князів Радзивілів і, без сумніву, відклалася внаслідок діяльності князя Криштофа (1585–1640), котрий був литовським польним гетьманом, а з 1635 р. – великим гетьманом. Ставши визнаним вождем табору кальвіністів у Речі Посполитій, Радзивіл з тактичних міркувань для ефективнішої протидії католицькому таборові налагодив тісний контакт з православними, зокрема з Військом Запорозьким, не раз робив певні послуги запорожцям, підтримував їхні клопотання перед сеймом та королем Сигізмундом III. Князь з великою увагою стежив за діями Війська Запорозького й не випадково до його особистого архіву потрапило чимало матеріалів, що стосувалися України, київської митрополії і т. д.

Даний трактат-меморандум було створено у міжчасі 1621–1648 рр., але ці хронологічні рамки можна значно звузити. Невідомий автор згадує про відновлення єрусалимським патріархом Теофаном православної ієрархії в Україні та Білорусі (висвячення київського митрополита Йова Борецького, половецького архієпископа Мелетія Смотрицького та інших), що сталося наприкінці 1620 – на початку 1621 рр. Згадує також і про гетьмана Війська Запорозького Петра Конашевича Сагайдачного і про Хотинську війну 1621 р., причому, як про недавню (“недавній похід до Молдавії”). У той же час автор мовчить про смерть Сагайдачного (квітень 1622 р.), про визвольні повстання 1625 р. та інших років другої чверті XVII ст. Відверта ворожість до право-

¹ Мицик Ю. А. Два публіцистичні трактати про причини Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 122–135; його ж. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. – Днепропетровск, 1985.

² Мицик Ю. Козацька держава очима поляка // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 2–11.

славних ієрархів з боку польської католицької верхівки була особливо характерною для 20-х років XVII ст., а після відомого порозуміння 1632–1633 рр. між королем Владиславом IV та православною київською митрополією гострота полеміки знизилася. Багато підстав є датувати пам'ятку кінцем 1621 – початком 1622 рр. Оскільки трактат-меморандум був скерований невідомим представником панівної верхівки до “комісарів”, тобто послів Речі Посполитої для переговорів з Військом Запорозьким, то, очевидно, малися на увазі ті “комісари”, які пізніше (в червні–липні 1622 р.) будуть вести переговори в Корсуні й Кагарлику з Військом Запорозьким щодо чисельності реєстровців, виплати жолду та ін.

Творець трактату був, без сумніву, польським шляхтичем, католиком, добре обізнаною зі Святим Письмом людиною, яка могла впливати на дипломатичну діяльність Речі Посполитої. Що ж пропонував невідомий автор меморандуму, як він бачив шляхи розв'язання козацької проблеми? Вже з перших рядків впадає у вічі відверто вороже й упереджене ставлення до козаків. Доводиться визнати за ним право першості в започаткуванні у польській публіцистиці відверто ворожої лінії щодо Війська Запорозького, котра знайде своє продовження в діяльності князя Яреми Вишневецького і його апологетів. Засліплений ненавистю до запорожців, автор пробує цілком заперечити будь-яку користь Війська Запорозького у військових послугах Речі Посполитій, пропонує повернути в підданство панам козацьку “чернь”, яка складала переважну більшість козацтва, добитися запустіння козацьких міст і сіл задля збільшення кількості підданих у феодалів на “волості”.

Запорожців він змальовує майже винятково чорними фарбами, безпідставно сумнівається в їхній релігійності, а його візія запорожців, насамперед оцінка мілітарного потенціалу Війська Запорозького, є нерідко брехливою. Якщо автор трактату має рацію, то чим же тоді пояснити постійне прагнення урядових кіл Речі Посполитої, зокрема королів Сигізмунда III, Владислава IV, Яна Собеського, залучити на службу козаків. Не кажучи вже про високу оцінку бойових якостей Війська Запорозького з боку багатьох іноземних авторів XVI–XVII ст., зокрема французьких (Г. Боплан, П. Шевальє), італійських (А. Віміна), німецьких (Л. Мюллер, Й. Міллер, К. Гільдебрандт), арабських (Павло Алепський) та ін. Якби таким слабким було Військо Запорозьке, то навряд чи вдалося б йому одержати славні перемоги, в тому числі й над військами Речі Посполитої. Цікаво, що один німецький офіцер, учасник Хотинської війни 1621 р., у своєму опублікованому щоденнику підкреслює низькі бойові якості польського війська й високо оцінює якраз Військо Запорозьке і, звичайно, наймані німецькі війська на службі Речі Посполитої³.

³ *Мыцык Ю. А.* Немецкая брошюра XVII века о совместной борьбе славянских народов против татарско-турецкой агрессии в период Хотинской войны 1621 года // *Историография русско-германских отношений Нового и Новейшего времени.* – Днепропетровск, 1979. – Вып. 7. – С. 146–154.

Ревно обстоюючи права свого класу, автор, навіть на тлі тогочасних писань польських публіцистів, вирізняється своєю реакційністю, і свої критерії моральності та гуманізму він не поширює на козаків, не кажучи вже про простолюдинів. Так, лаючи козаків за те, що вони своїми броварнями та солодовнями нищать ліси, автор турбується не про збереження навколишнього середовища, а про збереження для панських потреб тих самих броварень та солодовень, котрі мали б належати шляхті. Просторікуючи про злочини, які нібито були вчинені козаками, автор подає рецепт боротьби з самовільними походами козаків на Чорне море проти Османської імперії: брати заложниками дружин і дітей козаків і вимінювати їх на польських полонених, котрих захопили ординці й турки.

Звичайно, в козацькому середовищі, як і в кожному іншому, не обходилося без винятків, але саме військо суворо карало за кримінальні злочини. Можна вказати на певні вади Війська Запорозького, як от тяга до грабінництва, але це явище було швидше нормою, ніж винятком для європейських армій, задіяних, наприклад, у Тридцятилітній війні (досить прочитати твір німецького письменника XVII ст. Ганса Грімельсгаузена “Сімпліциссімус”), та й коронне військо самої Речі Посполитої було щодо цього далеко не ідеальним. Варто вказати на ще один важливий момент, котрий звичайно випускають з поля зору представники польської, російської та інших великодержавницьких історіографій. В умовах, коли в Україні не було власної держави, вимагати від підкорених народів вірної служби колонізаторам не варто. Січ керувалася власними політичними інтересами, які далеко не завжди збігалися з інтересами Варшави, Відня, Москви чи Стамбула.

Але при всіх цих явних вадах трактату, що подає надто тенденційну й викривлену візію козацтва, змальовану майже виключно в чорних фарбах, він має істотну вартість як історичне джерело. Насамперед текст яскраво засвідчує ті настрої, що були притаманні значній частині польської панівної еліти й суттєво впливали на українську, зокрема козацьку, політику Речі Посполитої. У трактаті також зустрічаємо цінні свідчення про те, як формувалося Військо Запорозьке, про його відкритість для всіх станів, насамперед “селян від плугів”, внаслідок чого автор дуже боявся того, що “невдовзі вся Україна піде в козацтво”, що й сталося в 1648 р., про обрання й скидання гетьманів Війська Запорозького тощо. Тут знаходимо також надзвичайно важливі дані, які стосуються озброєння козацького війська (“куль залізних, пороху, возів окованих, колясок, вудил для коней, шор, шлеїв, самопалів, сорочок, сап’янових або червоних чобіт, кирас (?), серм’яг, шапок, прапора або китайки для нього, барабанів, тулумбасів, коней для артилерії, коней (для) піхоти, (для) підвозу драгунів, кульбак, пива, горілок, медів, польсі (??), сухарів, мідних казанів, сокир, заступів, борошна, масла, сідел”), його бойової тактики, ментальності запорожців. Автор трактату, по суті, суперечить сам собі, коли, з одного боку, прагне довести нібито руйнівний, деструктивний характер козацтва, а з іншого – сам же визнає, що козаки займаються “шинками, торгівлею, пасіками, ставками, полями, різним бидлом і всім

господарством, деякі мають будинки в містах, ставляють на тому місці, яке їм подобається, бровари, солодовні”. Є й інші важливі дані, як-от згадка про Сагайдачного тощо. Саме цим і викликана актуальність публікації даного джерела, яке проливає додаткове світло на історію козацтва як мінімум першої чверті XVII ст.

Польський текст передаємо згідно з археографічними правилами, які ми обумовлювали в попередніх виданнях джерел⁴. Значок з однією зірочкою в тексті (*) означає, що незначний фрагмент рукопису втрачено або написано нерозбірливо. Дві зірочки (**) біля набраного курсивом тексту означають, що даний фрагмент було дописано іншою рукою, ймовірно, при його переписуванні чи редагуванні в XVII ст.

Д О К У М Е Н Т

Sposoby i excessy o kozakach, (jak) ma być Wojsko Zaporozkie uskromione, krótko zebranie i do ręki ich m. m. panów, panów comissarzów podane.

1. Naprzód te^o pilnie potrzeba, aby nie mieli wolne^o obierania i skidania, gdy się im zechce, hetmana swe^o, ale żeby pewną liczbę osób między sobą obrawszy, one ku samemu (?), do je^o mł. pana hetmana polskiego posyłałi, który by z osób, za informatią obywatelów ukraińskich, approbował i przysięgę odebrał albo więc z wojska i z żołnierstwa polskiego ludzi rycerskich postać i nad niemi przełożyć; gdy oni dla swej woli, którą oni wielce lubią, swawolne hetmany i co im wszystkiego dopuszczają, ich nie karzą, obierają.

2. Mieszkania i obeścia swego, aby żadne^o nie mieli po miastach, wsiach, horodach, ile szlacheckich i duchownych, tak religiej greckiej, jako i łacińskiej, gdyż wniwecz swoim pomieszaniem i co dzień, tego lichą przymnożeniem, poddane i pożytki umyślnie obierając, to jeśliby mieli być napotym, potrzeba pewnie miasta Rzptej, a osobliwie pograniczne i blisko od Tatar, albo samo Zaporozie od mieszkania im pod pewną liczbą naznaczyć, a w tych, żeby żadnej jurisdicției nie mieli, ale in juris civilibus et excessibus sądem starostów ich *namiesnikom*** omnimo podlegali.

3. Zwykli też ludzi z miast, wsi et lada atamana, pułkownika, etc. za lada jakim upominkiem i pokłonem, częstowaniem, swatowaniem, kumaniem chłopów od pługów do Wojska Zaporozskiego przyjmować i mołojcem mienić i zaraz wolnemi od robot pańskich, powinności tak królewskich, jako i szlacheckich, chłopom onych czynić i ich powiniących, w których wolnościach wszystkie stany w królestwie przechodzą i sobie ich co dzień przyczyniają. To aby na potomne czasy nie było, potrzeba koniecznie atamanom, pułkownikom i wszystkim inszym odjąć, ingenere sub pena capitas potestatem pasowania na kozactwo, bo alias w krótkim czasie wszystka Ukraina obróci się w kozactwo, jako już niezliczona tego rzecz jest. Niech się tak tedy electia przy samym ich hetmanie, jako bywało

⁴ Мицик Ю. Из листування українських письменників-полемістів 1621–1624 рр. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1993. – Т. 225: Праці Історико-філософської секції. – С. 310–347.

antiquum będzie, zachowawszy niektóre condytye, naprzód, aby ten, co chce kozakiem zostać, pokazał świadectwo, że nie był rozbojnikiem, ani jawnym mężobójcą, zdrajcom panów swoich i zbiegiem, złodziejem, wydzierzycą, cudzoziemcem, etc., także nie poddanym szlachty i duchowny; druga, aby był na posługach wojska Rzpltej nie na morze, a nie na włości, ale na potrzebach z nieprzyjacielem w Koronie przez siedm abo więcej lat i miał list hetmana świadkami z podpisem urzędu jakiego polskiego; trzecia, aby miał swego konia, a piechotnego żadną miarą nie przymować, samopał, łuk, szablę i inszą armatę dobrze nabytą i insze kondytye, które będą się zdali przydać.

4. Łotry wierutne i swawolni, co nagorsze na urząd atamański pułkownicy ich, kiedy chcą po miastach, wsiach etc. sobie obierają, bez woli i wiadomości hetmana swego, skąd między nimi nie masz żadnej karności i tym wszystkim, co ich krzywdzą despectują, gwałtem biorą, etc. żadnej sprawiedliwości nie czynią i inne więc sobie absurda dzieją, dla czego ordynować serio, aby sam ich hetman tylko na urzędy dawał, takowych przynamniej coby się jakokolwiek na uczciwe wojska oglądali i towarzystwa się swe^o nie bali skuteczną sprawiedliwość i prawdziwą, nie błażeńską, jako więc zawsze niemal czynią, czynili i tanie (?) nocne i dzienne despectowania ludzi biją, nachodzenia na domy, cerkwie, kościoły, klasztory, dwory, wybijanie okien, tłuczenie pieców, etc. pohamować mogli i zbrodni one hetmanowi podnosić i odwozić.

5. Jest i to kozakom własna na bojaźń Pańską nic się nie oglądając, iż ich urędną wielką sobie jurisdycją przywłaszczają, albowiem spotwarzywszy i nazmyślawszy sobie krzywd, udawszy fałszywie stany rozmaite do swego wojska szlacheckie ludzie, Żydy, mieszczenie, bojary, świeszczenniki, etc. do swych ich hetmanów, atamanów, etc. pozakowawszy, domy gwałtem porywają, najachawszy, łupią, zabierają, roztrzeliwają, wieszają do dział, szkap krzepią, komuszynami zbijają, chaty wywracają, zapalają, żony biorą i okupować rozkazują, końmi włóczą, grabią, po jarmarkach, targach poddane niewinne i insze morderstwa i łupieżstwa wyrzędzają, czego pełna Ukraina; na co zaprawdy trzeba remedium i tym furiosis et bellius zakazać sądzić, bo też z natury jako nieukowie są inszi (?), ale gdyby się trafiło com, gdy albo rzadko bywa od kogo krzywda kozakowi, mawszy świadki na to nie mołojce swoje, bo im to nie nowina, menti et per trare, ale ludzi godnych wiary, przed tym urzędem, do którego obżałowany należy, modeste nie jako oni czynią, krzykaniem, kupami, furiami, groźbami et sprawiedliwość dochodzili i mają się tym dekretem contentować, ani już nigdy napotym nic, jako zwykła, że choć pojednani szkody zapłacone, ukontentowani jednak znowu przed pułkownikami, hetmany, etc., gdy są w kupie sprawy swojej in juriolas ex toto bez wstydu wrucają (...) * ani ich na potomkach, miastach, wsiach dochodzić i znowu raz i drugi, i trzeci płacić, jednać rozkazywać.

6. Wychodzić na włości ad libitum niech nie mają ani sobie leże rozdawać i jedno, gdy Rzeczypospolitej będzie zdało, a na ten czas sub penae grawissimis, niechby nie wyciągały od miasteczek, kupców, od wsi, duchownych ludzi, szlachty, zakonników utriusque religionis statiej jakie kozacy, chociaś nie mają żadne^o zaciągu Rpltej, ale na hulanie wynidą niesłusznie wymyśliwają i gwałtem wyciskają,

jako to pewną liczbą kul (?) żelaznych, prochów, wozów, okowanych kolas, rządów na konie, szorów, szli, samopałów, soroczok, butów safianowych albo czyrwonych, kirasyiej (?), siermiąg, czapek, chorągwi albo kitajki na nie, bębnow, tułombasów, koni pod armatę, koni piechocie podwozy na drahow, kołbaki, piw, gorzałek, miodów, polsi (?), sucharów, kocielków midzianych, siekier, zastępów, mąki, masła, sądeł et id gang numera, w czym wielkie wszystkim stanóm czynią in jurias gwałty, wszystko in pune i takie szkody czynią, że nigdy takich nieprzyjaciel krzyża ś. nie poczyni, przyto niech by się z żołdu Rzpltej wyprawiali iz obeścia własne^o, które większe mają, niżeli najbogatsza szlachta na Ukrainie i z większymi wolnościami, gdyż od nich żadnych nigdy ani poborów, ani prywatnych, ani publicznych nie dają i wiele ich jest, którzy jako ich nazwano kozakami jako żyw na żadnej służbie Rzpltej, ani w wojsku nie byli, a wszędzie pola zarówno mają i sianożęci i pasieki, stawy, etc., to się im podoba i które baczą pasieki, pola, łąki, etc. najlepsze sobie przywłaszczają i wojsku, a Boga mianują własnemi.

7. Chowają nadto między sobą umyślnie takowych niektórych łotrów, zwady szukają i w nocy i we dnie u karczmach, w gościńcach i po drogach, dla tego tylko, aby ich wszystkich jednako darowano, płacono, żeby ubożstwo ludzy poszarпали, pobrali, aby im miedu i gorzałek posyłano, w czym się za jedne przykrze słowo zaraz im powodzi albowiem następują i despectują bez wstydu i nie tylko sobie płacić każą, ale wzięwszy grosze wszyscy piją, kostki grają, takowych tedy ludzi konicznie zakazać i z wojska wyrębować i surowe kazać.

8. Dawno kozakom na morze Rzplta broni, czym wdają i wdali już nie raz królewstwo in extremą periculą, jednak ustawicznie chodzą bynamniejsze k. j. m. uniwersałów, constitutiej sejmowych nie mają, a nie dziw, gdyż o to tych poczynają (?), co chodzą na morze, chociaż dobre znajomi są, jawni nie każą, ale już ich m. m. p. p. commissarze mają medium odwrócenia ich od morza, przeto się tu szerzeć nie chce, dobra by jednak tym wszystkim, co na morze chodzą, obejścia confiskować, żony i dzieci z miast i ze wsi albo wygnać, z Tatar za nie wykupować, żelaza przedawać zakazać i czołnow robić.

9. Jako to Wojsko Zaporozkie nastąpiło, nigdy pokazać nie może ani sami, żeby w czym znacznie Rzpltej polskiej i owszem wiele złego jej uczynili, bo oni aperte marte nie umieją, jedno ukradkiem i sposobem złodziejskim i rozbójnickim animi (?), gdy ad arma sposobni być nie mogą, sława ich wszystka: na morzu rozbijając cnota ich i dzielność pokazała się tylko trocha na wyprawie niedawnej do Wołoch przeciwko Turczynowi i to ich większa część pouciekała in pure, jako każdy, co tam był, na oko widział i sam hetman Sahajdaczny uskarżał się i pewnie nie dotrzymali by było płacu, gdybym nie dawano subsidia ludem polskim, sławę jednak sobie czynią i dzieła swe^o nie powinniemi i zmyślonemi nowinami i zwycięstwami i gdy jaką czatę tatarską pojmagą, tysiącami zaraz wszędzie głoszą, a gdy Tatarze *na morze*** granice wpadną, żaden nie śmieje wyjechać, tylko gdy już ziemie wychodzą, na ich szlak, w kupu się zebrawszy, okrzyk tatarskij czynią i wsi plundrują, stada zajmują i insze dzieła tatarskie odprawują darmo tedy im żołą z szkodą swoją Rzplta dawa i wojskiem nazywa, niech by ich ćwiczoną jure

militari jeżeli z ich chcą mieć jakij użytek i powna ich pars (?) były zawsze, gdzie się pokazuje potrzeba od je^o mśc pana hetmana polskiego okkupata.

10. Niechaj ci wszyscy cokolwiek osiadłach tak szlacheckich, jako i duchownych albo też trzymające role i inne dochody, kozakami pozostawali, będą swej sławy trąbione i do swoich panów, od których poszły, z kozactwa znowu aby byli przywróceny i powinności pooddanych oddawali, za czym prętko gromady ich ubędzie i miasta i wsi, które sobie kozacy założyli, z cudzych pooddanych i na słobody własne swoje na gruntach cudzych cum magna oppressionem statum roddali spustoszeją, a intraty nobilibq i RP przybędzie i puste miasta, a barzo dobrze i przed tym i zyczne, z których oni pooddanych pod swoją obroną na swoją stronę wyprowadziły napełnią się i osadzą.

11. Trzeba okrzślić obeście ich, jakie by mieć mieli, gdyż niemal wszyscy, opuściwszy ćwiczenie wojenne i służbę bawią się szynkami, handlami, pasiekami, stawami, polami, byłem rozmaitym i wszystko gospodarstwo prowadzą, niektóre domy w miastach mają, na którym się im podoba miejscu placu browari, słodownie stawnowią, a tym lasy, dąbrowy pustoszą, czego im nigdy nikt bronić nie może, bo chłop, pański własny pooddany, gdy zkozaczaje, równo panem zasiada i każe się częstować, szanować, że często płaczą iż Jeremiaszem prorokiem serui dominati sunt nobis.

12. Do tych czasów nikt ich nie solicitował, o religią jednak pobudzony od niektórych popów łakomych i ambitią zarazonych swawoli (?) o religią poczęli i stanowią sobie władzyki, metropolity, co mianują regis majestatis i dobrych i świętych świeszczenników topią, zabijają i na rzymskie kościoły i klasztory powstawać śmieją i z nich wyganiać, cze^o nigdy Wojsko Zaporozskie nie umieło. Pokarać autores et turbatores pacis communis, a niech kozacy będą której chcą religiej, wszak o sobie mówią, że tu jest kozak, co nie ma czci ani wiary, a cudzoziemców popów, patriarchów nigdy nie dopuszczać się im włoczyć po Rusi, którzy ile kroc w tych krajach byli, wiele szkodliwych turbaty i buntów narobili.

13. Poczęli też, nie wiem z jakiego nabożeństwa, poczęli cerkwie budować, grunty mocą wzięwszy i złupiwszy, domowych zbiegów do nich schizmatyków wprowadzają i na obiedniach łżą króla je^o m., papieża wyklinają i insze panny (?) (...) * zakazać te^o trzeba, aby żytundarze (?) cudze ...idziwają prawa sobie, starają poczytać, czyniąc, niech raczej hostem (?) swój zamków budują i wały, aby nie próżnowały kopią i insze obrony na użytek RP stawiają, tam gdzie necessitas się pokaże.

14. To krótko zebrało, jednak więcej poda się miasta swoje krzywdy je^o k. m., m. p. p. commissarzom porządnie spisane, które cierpią i cierpieli od kozaków poszłą.

АГАД. – Ф. “Архів Радзивілів”. – Відділ II. – Supplementum. – № 535. Копія XVII ст. (запис наприкінці документа: “Sprawy graeckiej religiej”).